

Prof. dr Duško Radosavljević¹

STAVOVI SOCIJALDEMOKRATSKIH PARTIJA JUŽNOSLOVENSКИH ZEMALJA KRAJEM I SVETSKOG RATA O STVARANJU JUGOSLAVIJE

Apstrakt: *Socijaldemokratske partije u jugoslovenskim zemljama su želele da se Jugosloveni nacionalno ujedine i stvore zajedničku državu, koja bi zadovoljila većinu naroda u jugoslovenskim zemljama. Zajednički im je i konačni cilj - ostvarenje socijalističkog društva, koje bi stvorilo pretpostavke za potpunu afirmaciju i slobodu ljudske individue. Načini ostvarenja ovih ciljeva bili su različiti u stavovima jugoslovenskih socijalista. Zato naglašavamo da koncepcije socijalista čine jednu široku podgrupu stavova o stvaranju zajedničke jugoslovenske države, koji su se počeli formirati unazad nekoliko vekova. Ono što je izdvajalo ove stavove bila je njihova povezanost sa idejom ostvarenja socijalne pravde, kao osnovne programske premise međunarodne socijaldemokratije. Ratno okruženje u kojem se ovi stavovi moraju „probiti“ je imalo veliki uticaj na realizaciju istih.*

Ključne reči: *Socijaldemokratske partije, I svetski rat, stavovi, Jugoslavija.*

„Svaki put kad se plemenite ideje pretvore u državnu politiku, ona se provodi topovima i bajunetima.”

(Miroslav Krleža)

---

¹ Redovni profesor Fakulteta za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić iz Novog Sada, Univerzitet Union, Beograd. Predsednik Vojvođanske politikološke asocijacije (VPA). E-mail: vpans2010@gmail.com.

Uvod

I svetski rat je na velika iskušenja stavio rukovodstva socijaldemokratskih partija južnoslovenskih zemalja. Živeći i delujući u međusobno zaraćenim državama, a da same tome nisu doprinele, morale su se ove partije postaviti prema novonastaloj realnosti. Istovremeno, pošto se njihova politička opcija nije uklapala u dominantni politički pravac, oslonjen na rat, razaranja i prekrajanje granica, ove su partije sistematski bile proganjane, otežavan i ograničavan im je rad, u prvoj fazi rata, da bi sa ubrzanjem ratnih aktivnosti rad bio i zabranjen. Trebalo je mnogo mudrosti da se članstvo, ugled i politika ovih partija sačuvaju, što nije uvek bilo moguće. U našem radu ćemo se zadržati na delatnostima partija južnoslovenskih zemalja krajem rata, i njihovom učešću u stvaranju zajedničke države Južnih Slovena.

Socijaldemokratske partije jugoslovenskih zemalja krajem I svetskog rata

Februarska revolucija u Rusiji 1917. godine doprinela je ohrabrenju masa širom Evrope, posebno u Austro-Ugarskoj, gde one sve više negoduju zbog produžetka rata i zahtevaju uspostavljanje mira. Ovu situaciju ne koristi austrijska socijaldemokratija, ne stvara revolucionarnu atmosferu, već insistira na prenošenju borbe u parlament i pritisku na vladu, u cilju stvaranja uslova za mir, te da se preko Internacionale ponude rešenja za mir. Zbog toga je austrijska socijaldemokratija odigrala važnu ulogu u organizaciji Stokholmske konferencije, u čiju je celishodnost polagala velike nade. Njima je bilo jasno da će njihov angažman u Stokholmu najviše zavisiti od njihovog stava prema

jugoslovenskom pitanju, kao i od odnosa prema SSDP i socijaldemokratskim partijama iz jugoslovenskih krajeva Austro- Ugarske. Zato su **Karl Renner** i **Viktor Adler** dali izjavu, da srpski narod treba da povрати svoju državnu samostalnost, te da ujedinjenjem Srbije i Crne Gore dobije izlazak na more. U vezi sa jugoslovenskim zemljama u okviru Austro- Ugarske, oni se protive njihovom izlasku iz postojećeg sklopa, pa podržavaju njihove zahteve za autonomijom unutar monarhije. Ovde se vidi potpuna saglasnost sa dugogodišnjim stavovima austrijske socijaldemokratije, koji su u ime insistiranja na istorijskom kontinuitetu, trebali da obezbede nove, demokratske oblike austrijske i balkanske federacije. Renner je naglašavao da to što će Jugosloveni živeti u tri zasebne države, ne bi trebala da izazove manjak osećaja o svesti o njihovoj nacionalnoj povezanosti².

Ovom prilikom su austrijske socijaldemokrate mogle da se uvere da njihova platforma o nacionalnom pitanju nema podršku jugoslovenskih socijaldemokratskih partija, te da ovim partijama više ne odgovaraju dva rešenja za jugoslovensko pitanje - austrijska i balkanska federacija. Njihovo nezadovoljstvo je bilo veliko i zbog Memoranduma SSDP, kojim se tražilo ujedinjenje Srbije sa Crnom Gorom, Bosnom i Hercegovinom i Dalmacijom, gde bi Srbija postala jadranska država. Međutim, ni predlog austrijske delegacije, ni predlog SSDP, nisu predlagali ukidanje političke razdvojenosti Jugoslovena. Način kako bi se ovaj problem adekvatno rešio nisu imali ni SSDP a, ni ostale jugoslovenske stranke.

---

² Renner je na VII kongresu srpskih socijaldemokrata, 1909. godine, povukao paralelu između srpskog i nemačkog naroda, koji je isto tako rascepan u raznim državama, ali je prihvatio tu činjenicu.

Veliki doprinos mogućnosti ujedinjenja, a koji se javio sa Majskom deklaracijom³, uglavnom su koristile građanske partije stranke, koje su za ove ideje uspevale pridobiti široke narodne mase. Nakon Krfske deklaracije⁴, deklaracijski pokret počinje da se sve više odupire postavljenom okviru, i zahteva ujedinjenje u samostalnu jugoslovensku državu. Jugoslovenske socijaldemokratske stranke iz monarhije su bile privržene Tivolskoj rezoluciji⁵ o rešavanju jugoslovenskog pitanja, nemajući neki poseban nacionalni program, koji bi odgovorio na novu situaciju, pa tako nisu mogle duže ostati izvan deklaracijskog pokreta. Istovremeno je Austro-Ugarska bila lišena podrške bilo kog značajnijeg političkog faktora u jugoslovenskim zemljama.

Na početku 1918. godine, niko od vođa Antante, **Lojd Džordž**, **Žorž Klemanso** ili **Vudrou Vilson**, ne misli da je ratni cilj uništenje Austro-Ugarske. Tako i Vilsonov plan u tački 10. naglašava da je Austro-Ugarska dužna da svojim narodima osigura najširu autonomiju, što je bila okolnost koja je išla u prilog socijalističkom, Brnskom nacionalnom programu. Ali, u Austriji izbijaju mnogi štrajkovi, kao i pobuna mornara u Boki Kotorskoj, gde se najviše ističu Česi i Jugosloveni. Ovo je značilo da da vlasti ne mogu više obuzdati vojsku, koja je dugo predstavljala najvažniji oslonac u sprovođenju politike dvora i vlade.

---

³ Majska deklaracija je programska izjava zastupnika Jugoslovenskog kluba unutar Austrougarske. Deklaraciju je podneo predsednik Jugoslovenskog kluba Anton Korošec 30. maja 1917. godine, u Carskom veću. Sadržavala je program ujedinjenja svih Južnih Slovena u okviru Austrije i dinastije Habzburg.

⁴ Krfsku deklaraciju su 20. jula 1917. godine doneli Vlada Kraljevine Srbije i Jugoslovenski odbor. Oni su se složili da na bazi samoopredeljenja naroda i na demokratskim principima osnuju zajedničku državu, koja bi bila ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija sa dinastijom Karadorđevića na čelu.

⁵ Na konferenciji Jugoslavenske socijaldemokratske stranke 1909. godine u Ljubljani, usvojena je bila Tivolska rezolucija, kojom se JSDS izjasnila za nacionalno ujedinjenje svih jugoslovenskih naroda u autonomnoj jedinici u okviru Austro-Ugarske. Sredstvo borbe za ostvarenje kulturnog i jezičnog jedinstva, bilo bi uvođenje zajedničkoga narodnog jezika i pravopisa za sve Južne Slovene u Austro-Ugarskoj.

Razne političke grupacije i partije, jugoslovenskih zemalja Austro-Ugarske, okupljaju se na sastanku u Zagrebu, 2. i 3. marta 1918. godine, pa zaključuju da je nužna nacionalna koncentracija, zbog čega se traži, da se u skladu sa pravom naroda na samoopredeljenje, radi na stvaranju nezavisne, demokratski uređene države Slovenaca, Hrvata i Srba. Skupu su prisustvovali i predstavnici SDSHiS, podržali stavove i priključili se politici nacionalne koncentracije.

JSDS prolazi kroz period unutarpartijskih sporova zbog tvrdokornog insistiranja vođstva na Tivolske rezolucije. „*Socijalistička omladina*” kritikuje ovaj stav i traži da partija usvoji načelo o pravu naroda na samoopredeljenje i zatraži ujedinjenje slovenačko-hrvatsko-srpskih zemalja u jugoslovensku federativnu republiku. Žustroj polemici se pridružio **Ivan Cankar**, uveren da će prihvatanjem ovih principa JSDS umeti da zadovolji interese i političku volju slovenačkog naroda.

Ovo dobijanje podrške na međunarodnom planu, a za pozitivno rešenje jugoslovenskog pitanja, rezultat je rada i Jugoslovenskog odbora na čelu sa **Antom Trumbićem**, posebno kongresa potlačenih naroda Austro-Ugarske, održanog u Rimu od 8. do 10. aprila 1918. godine, koji se izjašnjava za pravo Jugoslovena da žive u samostalnoj državi⁶.

Veliki korak u formiranju zajedničke države bio je proboj Solunskog fronta i kapitulacija Bugarske, koji su nagovestili da je poraz Centralnih sila pitanje vremena. U Zagrebu se 6. oktobra 1918. godine osniva Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba. Vijeće proklamuje program u kom se zahteva „*ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba u narodnu, slobodnu i neovisnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba, uređenu na*

---

⁶ Janković, Dragoslav i Krizman, Bogdan. 1964. Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I - 20. XII 1918), I i II. Beograd, str. 171.

*demokratskim načelima*⁷. Tog se dana u Zagrebu susreću delegacije socijaldemokratskih partija Slovenije i Hrvatske, odbacuju Tivolsku rezoluciju, pa, shodno pravu naroda na samoopredeljenje, zahtevaju ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba u zajedničku jugoslovensku državu. Obe delegacije odlučuju da će raditi u okviru Narodnog veća „u svim točkama koji se ne protive socijalističkim načelima”⁸. SDS BiH se sa ovim nije složila. Ona je insistirala na ostvarenju balkanske federativne republike, koju bi tvorili Srbi, Hrvati i Slovenci sa ostalim balkanskim narodima, „kao potpuno kulturno i politički ujedinjena jugoslovenska nacija”⁹.

SSDP, koje je imalo stav o Srbima, Hrvatima i Slovencima kao o jednom narodu, posebno njeno vođstvo, nije uspevalo da formuliše poseban stav o rešavanju jugoslovenskog pitanja i aktivno učestvuje u akcijama za stvaranje zajedničke države. Srpski socijalisti su se dosledno držali odluka Prve balkanske konferencije, koje su bile i njen nacionalni program. Tzv. „Pariski komitet socijalista”¹⁰, po uzoru na hrvatske i slovenačke socijaliste, propagirao je ideju o oslobođenju i ujedinjenju u jedinstvenoj jugoslovenskoj državi. Ta bi se država formirala uz pomoć zemalja Antante.

Pokazalo se da je stvaranje nove, jugoslovenske države, koje se vermesnki poklopilo sa krajem I svetskog rata i raspadom Austro-Ugarske, bilo obeleženo rasepkanošću i nepovezanošću jugoslovenskih socijaldemokratskih partija, njihovih stavova i relativno malim uticajem. Socijaldemokratske, jugoslovenske partije u Austro-Ugarskoj, prihvatile su nacionalne programe jugoslovenske buržoazije, izuzev SDS BiH, čime su aktivno pomogle da se ostvari viševjekovni cilj stvaranja zajedničke

---

⁷ Janković, Dragoslav i Krizman, Bogdan. 1964. Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I - 20. XII 1918), I i II. Beograd, str. 332.

⁸ Isto, str. 331.

⁹ Ahiv KP BiH, t. II, str. 301

¹⁰ Jedna od grupa srpskih socijalista, za vreme I svetskog rata.

jugoslovenske države. Jednovremeno, socijalisti su pomogli buržoaziji da uzme vlast, da stabilizuje društvene tokove, izbegne opasnosti od revolucionarne stihije, koja je u to vreme zahvatila veliki deo Evrope.

Car **Karlo** je objavio Manifest o pretvaranju Austrije u saveznu državu, 16. oktobra 1918. godine, čineći poslednje napore da sačuva dvojnu monarhiju. Time je samo bila potvrdio da je situacija izmakla kontroli, a da su narodi dvojne monarhije već uzeli sudbinu u svoje ruke. Već sutradan, 19. oktobra 1918. godine, Narodno vijeće SHS se proglasilo najvišom vlašću u jugoslovenskim zemljama dvojne monarhije¹¹. Hrvatski je državni sabor, na svojoj sednici od 29. oktobra 1918. godine, na osnovu prava naroda na samoopredeljenje, doneo odluku o raskidnju svih državno-pravnih odnosa i veza između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne i Kraljevine Ugarske i Carevine Austrije s druge strane¹².

Na kraju je 1. decembra 1918. godine, u Beogradu je proglašeno ujedinjenje Srbije sa zemljama države Slovenaca, Hrvata i Srba u kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca¹³. Tako se se način ostvarila viševjekovna želja Jugoslovena za stvaranje jedinstvene države, nastala u sadejstvu sa silama Antante, pobednicama u I svetskom ratu.

Šok izazvan početkom I svetskog rata, kao i jasnim zauzimanjem proratne pozicije većine socijaldemokratskih partija tadašnje Evrope, među njima austrijske (nemačke) socijaldemokratske partije, izazvao je zbunjenosti, konfuziju i izgubljenost u jugoslovenskim socijaldemokratskim partijama. Situacija se donekle popravila posle

---

¹¹ Janković, Dragoslav i Krizman, Bogdan. 1964. Građa o stvaranju jugoslovenske države (I. I - 20. XII 1918), I i II. Beograd, str. 373-374.

¹² Isto, str. 405-406.

¹³ Isto, str. 673-676.

februarske i oktobarske revolucije u Rusiji, kada su se sve socijaldemokratske partije u Evropi, pa i u partijama na ovim prostorima, našle u vrtlogu političkih promena, ali bez nacionalnog programa. Namjući velike mogućnosti da utiču na događaje, one su se ili našle na repu događaja, ili se priključile građanskim partijama u akcijama vezanim za ujedinjenje u zajedničku državu. SDS BiH je bila častan izuzetak, koja je čvrsto opstojavala na principima zauzetim pred rat, koji su bili daleko od potrebe partije da se praktično-politički angažuje. Posle smrti **Dimitrija Tucovića**, srpska je partija bila lišena sposobnog vođe, fragmentirala se na više međusobno suprotstavljenih grupa, koje nisu bile u stanju da vrše veći uticaj oko ovog pitanja, ali ni oko nekih drugih. Dok su neke od grupa tvrdoglavo ponavljale teze sa Prve balkanske konferencije, dotle su druge sledile politiku srpske vlade.

Umesto zaključka

Akciono nespremljene, idejno rastrgane, južnoslovenske socijaldemokrate su pri stvaranju zajedničke države doživele poraz, koji **Miroslav Krleža** ovako opisuje: „Što se principa tiče, ili ideologije, stvar je ostala potpuno bijedna, na najnižem nivou – ispod nivoa”.¹⁴

Najvažniji istorijski cilj Jugoslovena, ostvarenje jedinstvene zajedničke države, za jugoslovenske socijaldemokratske partije značio je novi zadatak - početak rada na izradi sopstvenog nacionalnog programa. To je bio primarni zadatak, jer su socijaldemokratske partije u završnim godinama I svetskog rata bile primorane da prihvate nacionalne programe buržoaskih partija, i na njima utemeljenu politiku nacionalne koncentracije.

---

¹⁴ Gradac br. 200. 2016, Čačak, str. 45

Međutim, ovde se nije moralo kretati od nule; postojali su od ranije pojedini izvori koji su se mogli koristiti u stvaranju koncepcije zajedničke partije, i to: Memorandum SSDP o položaju radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, istupanja Iavna Cankara i slično. Dalje, za stvaranje programa su se mogla koristiti međunarodna iskustva, prvenstveno primeri Rusije i Austro-Ugarske, gde se pokazalo da je jedna poštovanjem prava naroda na samoopredeljenje uspela da zaustavi dezintegracione procese, dok je druga, izbegavajući primenu tog istog prava, doživela raspad svoje viševekovne državno-pravne strukture.

LITERATURA

- Anderson, Benedikt. 1998. Nacija kao zamišljena zajednica. Beograd: XX vek
- Arhiv KP BiH. 1951. tom II, Socijalistički pokret u BiH 1905-1919. Sarajevo
- Bogdanović, Mira. 1989. Srpski radnički pokret 1903-1914: Naličje legende.
Zagreb: Globus
- Bučar, Vekoslav. 1991. Politička istorija Slovenačke. Beograd: Politika
- Comite organisateur de la conference socialiste internationale de Stockholm.
1918. STOCKHOLM, Stockholm
- Ćirić-Bogetić, Ljubinka/Đorđević, Miroslav. 1980. Iz političke istorije
jugoslovenskih naroda XIX i XX vek. Beograd: Privredni pregled
- Dimitrijević, Sergije. 1982. Socijalistički radnički pokret u Srbiji 1870-1918,
Beograd: Nolit
- Đorđević, Miroslav. 1979. Srpska nacija u građanskom društvu. Beograd:
Narodna knjiga
- Filip Filipović – Revolucionarna misao i delo. 1983. Beograd: Institut za
savremenu istoriju
- Gradac br. 200. 2016, Čačak
- Gros, Mirjana. 1956. Socijalna demokratija prema nacionalnom pitanju u
Hrvatskoj 1890-1902, u: Istorijski zbornik IX, Zagreb
- Gudac, Žarko/Đorđević, Miroslav. 1994. Savremena politička istorija. Beograd:
Sloboda

Istorijski arhiv KPJ, Socijalistički pokret u Srbiji 1900-1919, tom III. 1950.
Beograd

Istorijski arhiv KPJ, Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri
1892 – 1919, tom IV. 1950. Beograd

Janković, Dragoslav i Krizman, Bogdan. 1964. Građa o stvaranju jugoslovenske
države (1. I - 20. XII 1918), I i II. Beograd

Kapidžić, Hamdija. 1968. Pripremanje ustavnog perioda u BiH, u: Bosna i
Hercegovina u vrijeme Austro-Ugarske vladavine, Sarajevo

Kardelj, Edvard. 1973. Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja, Beograd

Kautski, Karl. 1979. 'Ortodoksni marksizam' i reformizam, Zagreb,

Kecić, Danilo. 1971. Revolucionarni radnički pokret u Vojvodini 1917-1921,
Novi Sad

Korać, Vitomir. 1929/1930/1933. Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj, 1-3,
Zagreb

Lapčević, Dragiša. 1979. Istorija socijalizma u Srbiji, Beograd

Lapčević, V. D. 1980. Neke pojedinosti o odlasku srpskih socijalista na
konferenciju u Štokholmu 1917. godine, Istorijski glasnik 1-2, Beograd

Lenjin, Vladimir Iljič. 1979. Imperijalizam kao najviši stadijum kapitalizma,
Beograd

Marjanović, Jovan. 1954. Nastanak i razvitak radničkog pokreta u jugoslovenskim
zemljama do Prvog svetskog rata, Beograd

Marković, Svetozar. 1966. Sabrani spisi, Beograd

Marks, Karl/Engels, Fridrih. 1972. Kritika Gotskog i Erfurtskog programa, Beograd

Marks, Karl/Engels, Fridrih/Lenjin, Vladimir Iljič. 1973. Nacionalno pitanje, Sarajevo

Perović, Latinka. 1985. Srpski socijalisti 19. veka, Beograd

Pribićević, Branko. 1982. Socijalizam svetski proces, Beograd

Radosavljević, Duško. 2010. Svetozar Marković: Crtice o nacionalnom i federalnom pitanju, Novi Sad

2014a. Pogled s leva. Novi Sad

2014b. Socijaldemokratske partije južnoslovenskih zemalja tokom I svetskog rata. U: Međunarodna konferencija arhiv, mediji i kultura sećanja u I svetskom ratu. Novi Sad

Ratković, Radivoje. 1965. Politička teorija austromarksizma, Beograd

Redžić, Enver. 1963. Prilozi o nacionalnom pitanju, Sarajevo

Srpska socijaldemokratska partija (naučni skup 1964). 1965. Beograd

Stojanović, Dubravka. 1994. Iskušavanje načela. Srpska socijaldemokratska partija i ratni program Srbije 1912-1914, Beograd

2003. Srbija i demokratija 1903-1914, Beograd

Strugar, Vlado. 1963. Jugoslovenske socijaldemokratske stranke 1914-1918, Zagreb

Subotić, Dragan. 1990. Srpski socijalisti i nacionalno pitanje, Beograd

Šišić, Ferdo. 1920. Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb

Trgovčević, Ljubinka. 1986. Naučnici Srbije i stvaranje Jugoslavije, Beograd

- Trocki, Lav. 1989. Sarajevski atentat, Beograd
- Tucović, Dimitrije. 1950. Izabrani spisi, knj. 2, Beograd
- Vahtel, Endrju. 2001. STVARANJE NACIJE, RAZARANJE NACIJE, Beograd
- Vladisavljević, Milan. 1991. Hrvatska autonomija pod Austro-Ugarskom,
Beograd

The views of the social democratic parties of South Slavic countries at the end of World War I on the creation of Yugoslavia

Abstract: *Social Democratic Parties in Yugoslavian countries wanted for Yugoslavs to unite nationally and create a joint state, which would satisfy the majority of people in the Yugoslavian countries. They also shared a common final goal - the achievement of a socialist society, which would create preconditions for total affirmation and freedom of the human individual. Ways to achieve these goals were different in the views of Yugoslavian Socialists. Therefore, we emphasize that the Socialists conceptions form a broad subgroup of views on the creation of a common Yugoslavian state, which began to form in a last few centuries.. What made these views stand out was their connection with the idea of achieving social justice as a basic programmed premise of the international social democracy. War environment in which these views needed to to "break through" has had a great influence on their realization.*

Keywords: *Social Democratic Parties, World War I, views, Yugoslavia.*